

تحليل محتوای کتاب‌هاي تعليمات اجتماعي دوره ابتدایي ايران به لحاظ توجه به معضلات زيست محيطي

منصوره قضاوي*

محمدجواد لياقتدار**

احمد عابدي***

مريم اسماعيلي****

چکیده

هدف پژوهش حاضر، تحليل محتوای کتاب‌هاي درسي تعليمات اجتماعي دوره ابتدایي ايران، به لحاظ توجه به معضلات زيست محيطي بود. به اين منظور سه جلد کتاب درسي تعليمات اجتماعي دوره ابتدایي با روش تحليل محتوا بررسي شد. اين بررسي در قالب 3 سؤال پژوهشي و با استفاده از ابزار چک لیست تحليل محتوا بررسي شد که چهار مولفه اصلي و 55 مؤلفه فرعي دارد و پایايي آن 92% به دست آمد. یافته‌هاي پژوهش نشان داد

---

* نویسنده مسئول: کارشناسي ارشد برنامه‌ريزي درسي mansoreh.ghazavi@gmail.com
** دانشيار گروه علوم تربيتي دانشگاه اصفهان
*** استاديار گروه علوم تربيتي دانشگاه اصفهان
**** استاديار گروه روانشناسي دانشگاه اصفهان

کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی در کل به معضلات زیست محیطی توجه کمی کرده‌اند. به نحوی که بیشترین توجه را کتاب تعلیمات اجتماعی پایه چهارم با 48/73% و کمترین توجه را کتاب تعلیمات اجتماعی پایه پنجم با 25/32% نسبت به معضلات زیست محیطی داشته است. درخصوص میزان توجه کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی به معضلات زیست محیطی، بیشترین توجه به معضلات زیست محیطی آب با 29/43% و کمترین توجه به معضلات زیست محیطی صوت با 20/25% بود.

کلیدواژه‌ها:

تحلیل محتوا، رفتار محیطی، معضلات زیست محیطی، محیط زیست

مقدمه و بیان مسأله

انسان در طی زندگی خود با دو تصمیم اساسی "چگونگی ارتباط با دیگران و محیط زیست" مواجه است. به نحوی که ارتباط او با دیگران دیر یا زود بر محیط زیست او تأثیر می‌گذارد (کیال و کیال، 1383) و تغییر و دگرگونی در محیط زیست و نهایتاً رفتار محیطی¹ مطلوب یا نامطلوبی را موجب می‌شود (واینر²، 1995) که رهبر (1377) از آن به عنوان مهمترین دستاورد رشد و توسعه اقتصادی و اجتماعی جوامع عصر حاضر یاد می‌کند. لذا دانش و ارتباط محیطی، یکی از موضوعات علمی گسترده‌ای است که آگاهی از آن برای برنامه‌ریزان درسی و متخصصان آموزش زیست محیطی ضروری است (قضاوی، 1385) تا با قراردادن این موضوع در آموزش رسمی شاهد تغییراتی در دانش، نگرش و مهارت‌های محیطی دانش‌آموزان باشیم و بتوانیم توانایی آنها را برای بهبود وضعیت محیطی توسعه دهیم (رمضانخانی، 1386).

اگرچه توجه به آموزش محیط‌زیست و معضلات آن،

1. Ecological Behavior

2. Weiner

نخستین بار در مغرب‌زمین و توسط کشورهای صنعتی مطرح و وارد برنامه‌های درسی آنها شد (صولتی‌اصل، 1384)، ولی به علت فراگیر بودن مشکل، امروزه همه کشورهای با آن مواجه هستند و مهمترین وظیفه خود را حفاظت از محیط‌زیست می‌دانند (آذربایجانی، 1383). زیرا انسان قرن بیست و یکم ضمن انجام دادن فعالیت‌های اقتصادی به این امر واقف شده است که باید برای جلوگیری از شدت و سرعت رشد معضلات زیست محیطی گامی اساسی بردارد (تقی زاده انصاری، 1383). این گام، اقدامات عملی و تغییرات بنیادی در فرایافت‌ها و ارزش‌هایی را می‌طلبد که به نوسازی فرهنگ مزجر شده و جوامع را قادر می‌کند تا نه تنها با چالش بزرگ قرن بیست و یکم یعنی کیفیت بهتر، توسعه پایدار و اخلاق جهانی زیست محیطی مواجه شود (بری، 1380)، بلکه زمینه آموزش صحیح حفاظت از محیط‌زیست را در دانش‌آموزان به وجود می‌آورد. تا با آگاهی از مسائل زیست‌محیطی بتوانند درک درستی از شاخه‌های دیگر علوم از جمله اقتصاد، صنعت، بهداشت، سلامتی و حتی شغل و حرفه به دست آورند.

برای تحقق چنین هدفی باید یک برنامه آموزش زیست‌محیطی پایه‌گذاری شود تا دانش جدید، مهارت‌ها، ارزش‌ها و نظریات در مسیر کیفیت برتر و برای زندگی نسل‌های آینده توسعه یابد. و با آموزش و پرورش دانش‌آموزان در قالب کتاب‌های درسی بتوانیم میزان آگاهی، حساسیت محیطی و احساس مسئولیت آنها را، نسبت به حوادث و تغییرات فیزیکی، اقتصادی، زیستی، اجتماعی، سیاسی و تأثیر آنها بر محیط‌زیست، افزایش دهیم (هونکه¹ و همکاران، 2001؛ اوسکمپ² و همکاران، 1991؛ مخدوم، 1380 و هوپر و نایلسن³، 1991) تا دانش‌آموختگان بتوانند ضمن کسب قدرت تشخیص و توصیف مسائل محیطی، از مهارت لازم برای حل معضلات زیست محیطی آب، هوا، خاک و صوت بهره‌مند شده و ضمن ابداع روش‌های جدید، احساس مسئولیت محیطی داشته

1. Hunecke
2. Oskamp
3. Hopper & Nielsen

باشند (حیدریان، 1380).

براین اساس، چون همه افراد جامعه چندین سال از حساس‌ترین مراحل رشد خود را به منظور تعلیم و تربیت سپری می‌کنند، پس باید برای برخورداری از کیفیت آموزشی مطلوب در زمینه رفتار زیست محیطی، مطالب و شیوه‌های آموزشی را متحول کنیم تا بتوانیم از توانایی‌های ذهنی و عملی تعلیم دهندگان و فراگیران بهره‌مند شویم (حکیم‌زاده و همکاران، 1386).

ایجاد و تقویت این احساس در زمان کودکی، مهم‌ترین عامل هدایت رفتار اجتماعی و محیطی دوره نوجوانی و بزرگسالی است (هاستینگز¹ و همکاران، 2000 و نائی، 1373) که در روابط درون گروهی و برون گروهی کاملاً مشهود بوده (لیلی و لوبر²، 2001) و به شکل هم‌دلی یا احساس گناه نشان داده می‌شود (هوفمن³، 2000) حساسیت این موضوع زمانی بیشتر می‌شود که بدانیم در اکثر موارد کتاب درسی نه تنها به عنوان تنها رسانه آموزشی است که در فرآیند یاددهی و یادگیری در اختیار معلم قرار می‌گیرد (زمانی، 1385)، بلکه مطالب نوشتاری تدوین شده برای کودکان اعم از ادبیات، کتاب‌های درسی، داستانی و تصویری مهم‌ترین منبع تقویت انگیزه پیشرفت آنهاست (عریضی و عابدی، 1382).

براین اساس پژوهش‌های گسترده مک‌کلند⁴ (1969) نشان داد ارتباط معنادار و محکمی بین نمره‌های انگیزه پیشرفت دانش‌آموزان و توسعه یا زوال آن کشور وجود دارد. به دنبال آن پژوهش‌های ورنبرهوف (2002) در خصوص رابطه مسئولیت زیست محیطی با رفتار محیطی مبین این نکته است که رفتار محیطی تابع مسئولیت زیست محیطی بوده که در 3 سطح احساس گناه، آگاهی از پیامد و معیار ذهنی متجلی می‌شود و عوامل ایجادکننده آنها عوامل عاطفی، ادراکی و اجتماعی را شامل است.

1. Hastings
2. Lili & Luber
3. Hoffman
4. Mc clelland

بنابراین، نقطه آغازین توجه و رشد احساس مسئولیت زیست محیطی، سنین کودکی و دوره ابتدایی است و چون آموزش و پرورش هر کشور مهمترین منبع اثرگذار است پس در این سنین کتاب‌های درسی و داستانی بیشترین تأثیر را برای فراگیری و ایجاد رفتار محیطی در کودکان خواهند داشت زیرا کودک از طریق معیارهای ذهنی، آموزش رسمی و محتوای کتب درسی به صورت منظم نسبت به محیط اجتماعی، محیط زیست و معضلات زیست محیطی آگاهی و شناخت پیدا کرده و با آن ارتباط برقرار می‌کند. در ایران بر اساس اصول 50 و 45 قانون اساسی جمهوری اسلامی، نه تنها حفاظت از محیط زیست وظیفه عمومی است، بلکه حفظ محیط زیست بر توسعه اقتصادی تقدم دارد (عابدزاده، 1371، سازمان حفاظت محیط زیست، 1383) و ضرورت توجه و ارزیابی آن از طریق پروژه‌های مختلف عمرانی و آموزش رسمی مد نظر قرار گرفته است.

بر اساس مطالب و پژوهش‌های فوق، مهمترین ضرورت بررسی و تحلیل محتوای کتاب‌های علوم اجتماعی و اینکه چرا باید این کتاب‌ها به معضلات زیست‌محیطی توجه کنند، توجه به این نکته مهم است که موضوع معضلات زیست محیطی در مجموعه رفتارهای اجتماعی مطلوب¹ بررسی می‌شوند یعنی آن رفتارهایی که باید از دوره پیش از دبستان در کتاب‌های قصه و داستان و چه بسا در دوره دبستان در قالب کتاب‌های درسی به کودکان آموزش داده شوند تا از این طریق نه تنها نگرش و رفتار دانش‌آموزان را اصلاح کنند، بلکه به تقویت توانایی تشخیص، توصیف و ابداع روش‌های جدید مواجهه با معضلات زیست محیطی و احساس مسئولیت در آنها توجه شود. زیرا رفتار مطلوب محیطی تابعی از مسئولیت زیست محیطی است. لذا، برنامه‌ریزان درسی علاوه بر محتوای کتاب‌های علوم تجربی، این موضوع را در کتاب‌های دیگر از جمله تعلیمات اجتماعی نیز آورده‌اند.

با توجه به پژوهش‌های فوق‌الذکر می‌توان به این نتیجه رسید که چون محتوای کتاب‌های درسی (واژه‌ها، کلمات، جملات، اشکال و تصاویر) دوره ابتدایی از

---

1. Prosocial Behaviors

مهم‌ترین و سایل شناخت و آموزش رفتارهای محیطی دانش‌آموزان هستند، پس لازم است برنامه‌ریزان درسی در تدوین اهداف آموزشی و طراحی کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی آنها را مدنظر قرار دهند. بدین منظور هدف پژوهش حاضر، تحلیل محتوای کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی ایران به لحاظ توجه به معضلات زیست محیطی است. برای تحقق بخشیدن به این امر، براساس نظرات میلر (1991)، دبیری (1385) و قاسمی (1384) معضلات زیست محیطی در چهار مقوله اصلی آبی، هوایی، خاکی و صوتی بررسی شدند. در این بررسی علاوه بر تعیین میزان توجه محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی هر پایه، به مقایسه آنها بایگدیگر برحسب پایه تحصیلی و نوع معضلات زیست محیطی نیز توجه شده است.

پژوهش‌های گسترده مک‌کلند (1969) در 40 کشور مختلف در طی سال‌های 1950 تا 1925 میلادی نشان داد مردم کشورهای که انگیزه پیشرفت و توسعه بالایی دارند پیوسته در پی یافتن راه‌ها و روش‌های انجام دادن بهتر کارها هستند. و آنها این فکر را در ادبیات خود نیز ترویج می‌دهند. به همین دلیل ارتباط معناداری بین نمره‌های انگیزه‌پیشرفت هر کشور و توسعه یا زوال محیطی و اقتصادی بعدی آنها مشاهده می‌شود. یعنی کشورهای به توسعه محیطی و اقتصادی دست یافته بودند که ادبیات آن کشورها پیشرفت و توسعه را ترغیب می‌کرد.

میلر (1979) پس از پژوهش‌های گسترده، ضمن پذیرش معضلات زیست محیطی به عنوان حقیقتی آشکار در زندگی انسان قرن بیستم به این نتیجه رسید که معضلات زیست محیطی به دنبال تغییرات نامطلوب در خواص فیزیکی، شیمیایی و بیولوژیکی هوا، آب و زمین به وجود می‌آیند و در 3 مؤلفه اصلی و 18 مؤلفه فرعی قرار می‌گیرند (میلر، 1382).

واینر (2001-1980) پس از پژوهش‌های گسترده در زمینه رابطه رفتار زیست محیطی و میزان احساس مسئولیت افراد به این نتیجه رسید که قوت و ضعف احساس مسئولیت، پیش‌زمینه مهمی برای رفتارهای اجتماعی مطلوب و نامطلوب محیطی (معضلات زیست محیطی)

است. به دنبال این پژوهش‌ها او با ارائه نظریه "رفتار اجتماعی مبتنی بر مسئولیت" خود تأکید کرد که نسبت دادن مسئولیت خصوصاً در دوره ابتدایی بروز واکنش‌های عاطفی در قالب دلسوزی و عصبانیت را موجب می‌شود که عامل اصلی ظهور رفتارهای مثبت و منفی اجتماعی و محیطی است. به نحوی که دلسوزی به کمک‌رسانی و حفظ محیط زیست و عصبانیت به مسامحه، سرزنش، زیاده‌روی در مصرف و استفاده نادرست از محیط و نهایت امر ظهور و بسط معضلات زیست محیطی منجر می‌شود.

یونپ¹ (1989) پس از مطالعات وسیع در خصوص معضلات زیست محیطی از آنها به عنوان خطرات جدی و تهدیدات محیط‌زیست یاد می‌کند و براساس شرایط محیطی زمان خود معضلات زیست محیطی را در 24 مؤلفه فرعی قرار می‌دهد (سلیمانی، 1379).

میلر² و همکاران (1990) طی پژوهشی نشان دادند تفاوت‌های فرهنگی در درک مسئولیت محیطی نقشی مهم را بر عهده دارند یعنی وقتی به شرکت‌کنندگان آمریکایی و هندی در پژوهش داستان‌هایی داده شد تا احساس مسئولیت محیطی خود را بیان کنند برخورد هندی‌ها احساسی، ولی آمریکایی‌ها با شناخت موقعیت‌ها به حوادث خطیر و جدی اهمیت بیشتری می‌دادند.

هالنبک و تیندال³ (1996) در پژوهشی با عنوان "تدریس مفاهیم مربوط به قانون در برنامه‌درسی مطالعات اجتماعی" به این نتیجه رسیدند که اگر چه پس از 3 هفته از زمان اتمام آموزش، فراگیران از نظر مهارت بیانی تفاوت معنی‌داری داشته‌اند، ولی از نظر دانش روش کاری تفاوتی بین آنها مشاهده نشد.

بیرهوف (2001) با انجام دادن پژوهش‌هایی به این نتیجه رسید که معضلات زیست‌محیطی همان رفتار محیطی منفی افراد است که در اثر ضعف بودن احساس مسئولیت زیست‌محیطی به وجود می‌آید.

هینده⁴ (2001) در پژوهشی به این نتیجه رسید که

-
1. Unep
  2. Miller
  3. Hollenbeck & Tindal
  4. Hinde

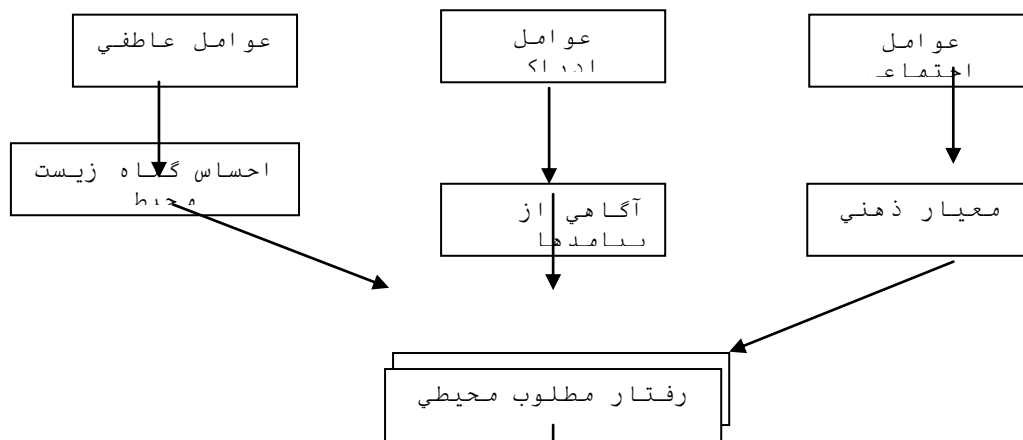
توجه به معضلات و آموزش محیطی بر اثر احساس مسئولیت محیطی و به صورت رفتاری مسئولانه در نخستین سال‌های زندگی در او به وجود می‌آید.

هونکه و همکاران او (2001) آموزش به مردم را بهترین وسیله کاهش معضلات زیست محیطی می‌دانند.

بیرهوف (2002) به بررسی سیر پیدایش و شکل‌گیری معضلات زیست محیطی در رفتار افراد علاقه‌مند بود. او پژوهش‌های واینر را بسط داد و به این نتیجه رسید که معضلات زیست محیطی از رفتار نامطلوب محیطی افراد ناشی شده و در اثر ضعف احساس مسئولیت زیست محیطی در دوران کودکی در افراد به وجود می‌آید. به این خاطر او با بررسی زمینه‌ها و علل ایجاد این رفتار متوجه 3 دسته عوامل مهم عاطفی، ادراکی و اجتماعی شد و بیان کرد که منشاء و شروع شکل‌گیری این رفتار نامطلوب به دوران کودکی برمی‌گردد یعنی زمانی که شخصیت کودک در حال شکل‌گرفتن است، زیرا قسمت اعظمی از معیارهای ذهنی کودک تحت تأثیر آموزش‌های رسمی و محتوای کتب درسی و داستانی دوره ابتدایی قرار می‌گیرد و از این طریق او با محیط خود ارتباط برقرار می‌کند.

بیرهوف معتقد است مردم کشوری که از میزان مسئولیت زیست محیطی بالایی برخوردار باشند این افکار را در ادبیات خود نیز ترویج می‌دهند و بهترین وسیله محتوای کتب درسی است. او نتایج پژوهش‌های خود درباره معضلات زیست محیطی را به صورت نمودار صفحه بعد نشان داده است:

نمودار 1: رفتار مطلوب محیطی به عنوان تابعی از مسئولیت زیست محیطی

ملکی (1368) در پژوهشی تحت عنوان "بررسی مقایسه‌ای برنامه‌ی تعلیمات اجتماعی مقطع ابتدایی در کشورهای ایران، استرالیا و آمریکا" به این نتیجه رسید که اصول تنظیم برنامه برای تحقق تجربیات یادگیری در کتاب‌های تعلیمات اجتماعی ابتدایی آمریکا بهتر از استرالیا و در استرالیا بهتر از ایران رعایت شده است. به نحوی که در کتاب‌های ایران هیچ‌گونه فعالیت عملی برای دانش‌آموزان پیش‌بینی نشده است و برنامه‌های درسی ایران خیلی ضعیف ارزشیابی شده است.

ملکی (1373) در پژوهشی دیگر با عنوان "ارائه چارچوب نظری درخصوص سازماندهی محتوای برنامه‌ی درسی با تأکید بر برنامه‌ی درسی مطالعات اجتماعی" ضمن تمرکز بر برنامه‌ی درسی تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی بیان کرد که با تعیین اهداف، سازماندهی و برنامه‌ریزی توالی تجربیات یادگیری، می‌توان موقعیت مطلوبی را برای آموزش مطالب اجتماعی دوره ابتدایی به وجود آورد تا از این طریق مطالعات اجتماعی برای فراگیر معنادار شود تا بتواند زمینه‌ای را برای مشارکت در فعالیت‌های معنی‌دار، استفاده از مواد آموزشی متنوع، یادگیری قبول مسئولیت و استفاده از مسائل اجتماعی جاری فراهم کند.

شرفبیانی (1374) طی پژوهشی تحت عنوان "تحلیل محتوای کتاب‌های تعلیمات اجتماعی سال اول و دوم راهنمایی از دیدگاه معلمان و مؤلفان" به این نتیجه رسید که در مرحله طراحی مشکلات عدیده‌ای در نحوه تدوین، تدریس و فرآیند تصمیم‌گیری این کتاب‌ها وجود دارد.

حیدریان (1380) در پژوهشی با عنوان "متدلوژی بهینه آموزش ملی و بین‌المللی محیط‌زیست" پس از تجزیه و تحلیل محتوای کتاب‌های درسی ایران در بعد توجه به آموزش محیطی به این نتیجه می‌رسد که: «در پایه سوم ابتدایی کتاب علوم تجربی، در پایه چهارم کتاب فارسی و در پایه پنجم کتاب تعلیمات اجتماعی بیشتر به آموزش محیطی پرداخته است».

صولتی‌اصل (1384) در پژوهشی تحت عنوان "بررسی میزان انعکاس مفاهیم محیط‌زیست در کتاب‌های علوم تجربی دوره راهنمایی از دیدگاه دبیران" پس از تقسیم معضلات زیست محیطی در چهار مقوله کلی آبی، هوایی، خاکی و صوتی به این نتیجه رسید که کتاب‌های علوم تجربی دوره راهنمایی به معضلات زیست محیطی هوا و خاک در هر 3 پایه و آب در پایه اول به صورت کامل، ولی در پایه دوم و سوم به صورت پراکنده توجه شده است. در حالیکه در هیچکدام از پایه‌ها انعکاس معناداری در خصوص آلودگی صوتی و تأثیر آن بر محیط زیست وجود ندارد.

دبیری (1385) پس از بررسی عناصر اصلی محیط‌زیست یعنی آب، هوا، خاک و صوت به این نتیجه رسید که هرگونه تغییر فیزیکی، شیمیایی و بیولوژیکی در این عناصر بروز معضلات زیست محیطی آبی، هوایی، خاکی و صوتی را باعث می‌شود.

پژوهش رمضانخانی (1386) تحت عنوان "محتوای کتاب‌های علوم تجربی دوره راهنمایی و آموزش محیط‌زیست" نشان می‌دهد که در ارتباط با حفاظت محیط‌زیست اطلاعات دانش‌آموزان پایه دوم بیشتر و پایه سوم کمتر است. یعنی در 58٪ از مؤلفه‌ها روند توجه به تدریج از پایه اول تا سوم کاهش یافته است و در 42٪ از مؤلفه‌ها میزان توجه در پایه دوم بیشتر از سایر پایه‌هاست. علاوه بر این در خصوص

مؤلفه‌های آب‌بیدشت‌ترین توجه را کتاب پایه دوم و درباره مولفه‌ها و بیشترین توجه را کتاب پایه اول و کمترین توجه را کتاب پایه سوم داشته است.

حکیم‌زاده و همکاران (1386) در پژوهشی تحت عنوان "تحلیل محتوای کتاب‌های درسی با توجه به مسائل و مباحث روز جهانی در برنامه‌های درسی" به این نتیجه رسیدند که اگرچه به آموزش‌محیطی بیش از حد انتظار توجه شده، ولی به مؤلفه‌های متعدد آن به صورت متوازن توجه نشده است. یعنی به برخی از مؤلفه‌ها بیشتر و به برخی کمتر از حد انتظار توجه شده است.

حسینی نسب و دهقانی (1387) در پژوهشی تحت عنوان "تحلیل محتوای کتب تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی براساس مهارت‌های اجتماعی و بررسی دیدگاه‌های معلمان این دوره" پس از توجه به آموزش محیطی به عنوان یکی از مهارت‌های اجتماعی، به این نتیجه رسیدند که میزان مهارت‌های اجتماعی موجود در کتب تعلیمات اجتماعی در حد متوسط و پایین و تصاویر موجود در این کتاب‌ها در حد متوسط است، ولی توالی و مداومت از اصول سازماندهی محتوا در این کتب رعایت شده است.

قضاوی و همکاران (1388) در پژوهشی تحت عنوان "تحلیل محتوای کتاب‌های علوم تجربی دوره ابتدایی از لحاظ توجه به معضلات زیست محیطی" به این نتیجه رسیدند که در بین کتاب‌های علوم تجربی دوره ابتدایی بیشترین توجه را کتاب پایه پنجم و کمترین توجه را در کتاب پایه چهارم نسبت به معضلات زیست محیطی داشته است. در زمینه معضلات زیست محیطی، بیشترین توجه به مسأله خاک و کمترین توجه به معضلات صوت بوده است.

با توجه به نظریه‌ها و یافته‌های تحقیقاتی فوق‌الذکر، هدف و مسأله اساسی پژوهش حاضر عبارت از "تعیین میزان توجه محتوای کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی به معضلات زیست محیطی و مؤلفه‌های آن در پایه‌های مختلف" است. بدین منظور سؤال‌های زیر بررسی و تحلیل شده‌اند:

1- محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی پایه سوم دوره ابتدایی تا چه میزان به معضلات زیست محیطی توجه کرده است؟

2- محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی پایه چهارم دوره ابتدایی تا چه میزان به معضلات زیست محیطی توجه کرده است؟

3- محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی پایه پنجم دوره ابتدایی تا چه میزان به معضلات زیست محیطی توجه کرده است؟

ضمناً سؤالی‌های تحقیق با توجه به مؤلفه‌های معضلات زیست محیطی (آب، هوا، خاک و صوت) نیز بررسی و مقایسه شده‌اند.

روش پژوهش

این پژوهش به روش تحلیل محتوا¹ انجام شد. یعنی در آن محتوای کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی به لحاظ توجه به معضلات زیست محیطی و مؤلفه‌های آن که آب، هوا، خاک و صوت را شامل است، با استفاده از فهرست واری، بررسی و تحلیل محتوا شده است.

جامعه آماری پژوهش، کلیه کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی سال تحصیلی 87-88 است که تعداد آنها 3 جلد و کتاب تعلیمات اجتماعی پایه‌های سوم، چهارم و پنجم ابتدایی را شامل است. لازم به توضیح است که کتاب‌های تعلیمات اجتماعی پایه‌های چهارم و پنجم هر کدام 3 بخش تاریخ، جغرافی و مدنی دارد. در این تحقیق از روش نمونه‌گیری استفاده نشده است و کل محتوای کتاب‌های فوق‌الذکر بررسی و تحلیل محتوا شده است.

در این پژوهش برای بررسی و تحلیل محتوای کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی به لحاظ توجه به معضلات زیست محیطی و مؤلفه‌های آن، از فهرست واری تحلیل محتوا که براساس مبانی علمی معضلات زیست محیطی و نظریه‌های آن ساخته شده، استفاده شد. این ابزار 4 مؤلفه اصلی و 55 مؤلفه فرعی دارد که براساس تعریف معضلات زیست محیطی و نظریه‌های آن ساخته شده است.

1. Content Analysis

برای تعیین و تأمین روایی¹ فهرست و آرسی تحلیل محتوا، از روش روایی صوری، محتوایی و نظر متخصصان استفاده شده است. بدین ترتیب که فرم اولیه تحلیل محتوای کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی به لحاظ توجه به معضلات زیست محیطی و مؤلفه‌های آن در اختیار چهار نفر از صاحب‌نظران این حوزه (اساتید رشته‌های برنامه‌ریزی درسی، آموزش ابتدایی، محیط‌زیست و بهداشت محیط) برای تغییر و اصلاح قرار گرفت که پس از اعمال نظرات آنها فهرست و آرسی تحلیل محتوای نهایی در قالب چهار مؤلفه اصلی و 55 مؤلفه فرعی تهیه شد.

برای تأمین پایایی² ابزار اندازه‌گیری از فرمول ویلیام اسکات (1995) استفاده شد (زمانی، 1385؛ ساخوانی، 1380).

$$C.R = \frac{\text{مقوله‌های مورد توافق}}{\text{کل مقوله‌ها}} = \frac{50+49+53+51}{4 \times 55} \times 100 = 92\%$$

بدین صورت که فرم تحلیل محتوا در اختیار چهار نفر از صاحب‌نظران محیط‌زیست، بهداشت محیط، آموزش ابتدایی و برنامه‌ریزی درسی قرار گرفت و ضریب توافق آنها 0/92 به دست آمد.

بررسی و تحلیل محتوای کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی در پژوهش حاضر به شرح زیر اجرا شد:
الف) مطالعه مبانی علمی محیط زیست و معضلات زیست محیطی: در این مرحله مبانی علمی معضلات زیست محیطی و نظریه‌های مربوط به آن بررسی و مطالعه شد و با توجه به عنوان پژوهش (میزان توجه کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی به معضلات زیست محیطی) نظریه‌ها و پژوهش‌های مرتبط با موضوع جمع‌آوری و بررسی شد.

ب) ساخت فرم تحلیل محتوا: در این مرحله با توجه به مبانی نظری معضلات زیست محیطی و نظریه‌های مرتبط با آن، فرم تحلیل محتوا (چک لیست تحلیل محتوا) برای بررسی کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی ساخته شد. این فرم 4 مؤلفه اصلی (معضلات زیست محیطی آب، هوا، خاک و صوت) و 55 مؤلفه فرعی

1. Validity
2. Reliability

دارد که برای تعیین و تأیید روایی آن در اختیار چهار نفر از صاحب‌نظران این حوزه قرار گرفت. (ج) تعیین واحدهای تحلیل: در این پژوهش واحدهای تحلیل، کلمه‌ها، اشکال، تصاویر و مضمون‌ها در نظر گرفته شد.

(د) توجیه همکاران پژوهش: در این مرحله به منظور برداشت یکسان از فرم تحلیل محتوا، همکاران پژوهش در ارتباط با معضلات زیست محیطی، مؤلفه‌های آن و واحدهای تحلیل با یکدیگر هماهنگ شدند. (ه) استخراج و تحلیل داده‌ها: برای تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از فرم تحلیل محتوا، از آمار توصیفی (جداول فراوانی درصد و میانگین) و تحلیل کیفی استفاده شد.

یافته‌های پژوهش

یافته‌ها بر اساس سؤال‌های پژوهش به شرح زیر ارائه می‌شود:

1- محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی پایه سوم دوره ابتدایی تا چه میزان به معضلات زیست محیطی توجه کرده است؟

جدول 1: توزیع مؤلفه‌های محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی پایه سوم دوره ابتدایی به لحاظ توجه به معضلات زیست محیطی

ردیف	مؤلفه‌های معضلات زیست محیطی	جمع کل	
		فراوانی	درصد
1	معضلات آبی	16	19/51
2	معضلات هوایی	28	34/15
3	معضلات خاکی	24	29/27
4	معضلات صوتی	14	17/07
5	جمع	82	100
6	میانگین	20/5	25

نمودار 1: توزیع درصد توجه محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی پایه سوم دوره ابتدایی به معضلات زیست محیطی

اطلاعات مربوط به جدول و نمودار 1 نشان می‌دهد مجموع فراوانی مؤلفه‌های معضلات زیست‌محیطی تحلیل شده در کتاب تعلیمات اجتماعی پایه سوم دوره ابتدایی 82 فراوانی است. که به ترتیب بیشترین فراوانی و توجه را به معضلات هوایی با 34/15 و معضلات خاکی 29/27 و کمترین فراوانی و توجه را به معضلات صوتی 17/07 و معضلات آبی با 19/51 درصد کرده است.

2- محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی پایه چهارم دوره ابتدایی تا چه میزان به معضلات زیست محیطی توجه کرده است؟

جدول 2: توزیع مؤلفه‌های تحلیل محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی پایه چهارم دوره ابتدایی به لحاظ توجه به معضلات زیست‌محیطی

ردیف	مؤلفه‌های معضلات زیست محیطی	تاریخ		جغرافی		مدنی		جمع کل	
		فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
1	معضلات آبی	6	3/89	36	23/38	4	2/61	46	29/87
2	معضلات هوایی	8	5/19	17	11/04	8	5/19	33	21/42
3	معضلات خاکی	6	3/89	15	9/74	14	9/09	35	22/72
4	معضلات صوتی	7	4/55	16	10/39	17	11/04	40	25/9
5	جمع	27	17/52	84	54/55	43	27/93	154	100
6	میانگین							38/5	25

نمودار 2: توزیع درصد توجه محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی پایه چهارم دوره ابتدایی به معضلات زیست محیطی

اطلاعات مربوط به جدول و نمودار 2 نشان می‌دهد مجموع فراوانی مؤلفه‌های معضلات زیست‌محیطی تحلیل شده در کتاب تعلیمات اجتماعی پایه چهارم دوره ابتدایی 154 فراوانی است. که به ترتیب بیشترین فراوانی و توجه را بخش جغرافی با 54/55 درصد و کمترین فراوانی و توجه را بخش تاریخ با 17/52 و بخش مدنی با 27/93 درصد داشته است.

در خصوص معضلات آبی بیشترین توجه را بخش جغرافی با 23/38 درصد و کمترین توجه را بخش مدنی با 2/61 و بخش تاریخ با 3/89 درصد داشته است. در زمینه معضلات هوایی بیشترین توجه را بخش جغرافی با 11/04 درصد و کمترین توجه را بخش مدنی و تاریخ هر کدام با 5/19 درصد داشته است. در ارتباط با معضلات خاکی بیشترین توجه را بخش جغرافی با 9/74 و مدنی با 9/09 درصد و کمترین توجه را بخش تاریخ با 3/89 درصد داشته است. و نهایتاً در خصوص معضلات صوتی بیشترین توجه را بخش مدنی با 11/04 و جغرافی با 10/39 درصد و کمترین توجه را بخش تاریخ با 4/55 درصد داشته است. در کل کتاب تعلیمات اجتماعی پایه چهارم دوره ابتدایی بیشترین توجه را به معضلات آبی با 29/88 و معضلات صوتی با 25/98 درصد و کمترین توجه را به معضلات هوایی با 21/42 و معضلات خاکی با 22/72 درصد کرده است.

3- محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی پایه پنجم دوره ابتدایی تا چه میزان به معضلات زیست‌محیطی توجه

کرده است؟

جدول 3: توزیع مؤلفه‌های تحلیل محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی پایه پنجم دوره ابتدایی به لحاظ توجه به معضلات زیست محیطی

ردیف	مؤلفه‌های معضلات زیست‌محیطی	تاریخ		جغرافی		مدنی		جمع کل	
		فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
1	معضلات آبی	7	8/75	21	26/25	3	3/75	31	38/75
2	معضلات هوایی	4	5	9	11/25	3	3/75	16	20
3	معضلات خاکی	10	12/5	8	10	5	6/25	23	28/75
4	معضلات صوتی	0	0	9	11/25	1	1/25	10	12/5
5	جمع	21	26/25	47	58/75	12	15	80	100
6	میانگین							20	25

نمودار 3: توزیع درصد توجه محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی پایه پنجم دوره ابتدایی به معضلات زیست محیطی

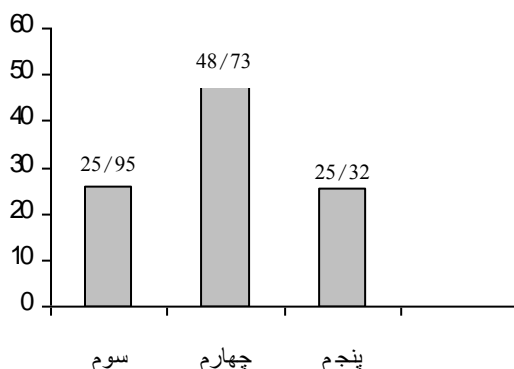
اطلاعات مربوط به جدول و نمودار 3 نشان می‌دهد مجموع فراوانی مؤلفه‌های معضلات زیست‌محیطی تحلیل شده در کتاب تعلیمات اجتماعی پایه پنجم دوره ابتدایی 80 فراوانی است. که به ترتیب بیشترین فراوانی و توجه را بخش جغرافی با 58/75 و بخش تاریخ با 25/26 درصد و کمترین فراوانی و توجه را بخش مدنی با 15 درصد داشته است. در خصوص معضلات آبی بیشترین توجه را بخش جغرافی با 26/25 درصد و کمترین توجه را بخش مدنی با 3/75 درصد داشته است. در زمینه معضلات هوایی بیشترین

توجه را بخش جغرافی با 11/25 درصد و کمترین توجه را بخش مدنی با 3/75 درصد داشته است. در ارتباط با معضلات‌خاکی بیشترین توجه را بخش تاریخ با 12/5 و کمترین توجه را بخش مدنی با 6/25 درصد داشته است. و نهایتاً در خصوص معضلات صوتی بیشترین توجه را بخش جغرافی با 11/25 درصد و بخش تاریخ اصلاً به این موضوع توجه نکرده است. در کل کتاب‌تعلیمات اجتماعی پایه پنجم دوره ابتدایی بیشترین توجه را به معضلات آبی با 38/75 درصد و کمترین توجه را به معضلات صوتی با 12/5 درصد کرده است.

جدول 4: مقایسه محتوای کتابهای تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی به لحاظ توجه به معضلات زیست محیطی برحسب پایه تحصیلی

پایه تحصیلی	آب		هوا		خاک		صوت		جمع کل	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
سوم	16	5/06	28	8/86	24	7/59	14	4/43	82	25/95
چهارم	46	14/56	33	10/44	35	11/08	40	12/66	154	48/73
پنجم	31	9/81	16	5/06	23	7/28	10	3/16	80	25/32
جمع	93	29/43	77	24/37	82	25/95	64	20/25	316	100
میانگین									105/3	33/33

نمودار 4: مقایسه درصد توجه محتوای کتابهای تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی به معضلات زیست محیطی

اطلاعات جدول و نمودار 4 میزان توجه محتوای کتابهای تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی را به لحاظ توجه به معضلات زیست محیطی بر حسب متغیرهای پایه تحصیلی نشان می‌دهد. براساس این اطلاعات مجموع فراوانی واحدهای تحلیل شده مربوط به معضلات زیست محیطی در کتابهای تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی

316 فراوانی است. که بیشترین توجه مربوط به کتاب پایه چهارم با $48/73$ درصد و کمترین توجه مربوط به کتاب پایه پنجم با $25/32$ درصد است. علاوه بر این می‌توان نتیجه گرفت که بیشترین توجه کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی به معضلات آبی با $29/43$ و معضلات خاکی با $25/95$ درصد و کمترین توجه به معضلات صوتی با $20/25$ و معضلات هوایی با $24/37$ درصد است.

جدول 5: مقایسه میزان توجه محتوای کتابهای تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی به معضلات زیست محیطی برحسب پایه تحصیلی و نوع معضلات

ردیف	مؤلفه های اصلی	مؤلفه های فرعی (واحد تحلیل)							جمع کل
		سوم	چهارم			پنجم			
		فراوانی	تاریخ	جغرافی	مدنی	تاریخ	جغرافی	مدنی	فراوانی
1	معضلات زیست محیطی	2	0	1	0	0	0	0	3
2		1	0	3	0	0	0	0	4
3		1	0	2	1	0	0	0	4
4		1	0	2	1	0	1	0	5
5		1	0	2	0	0	2	0	5
6		1	0	2	0	0	1	0	4
7		0	0	2	0	0	0	0	2
8		0	0	2	0	0	0	0	2
9		0	3	3	1	0	0	0	9
10		0	0	2	0	0	1	0	3
11		4	0	1	0	3	0	0	12
12		1	1	2	0	0	2	0	6
13		0	0	1	0	0	3	0	4

ادامه جدول 5

17	0	0	4	0	0	0	0	6
18	ضعف عملی بشر در اجرای توسعه بهره برداری							
جمع کل	16	6	36	4	7	21	3	93

19	معضلات زیست محیطی	4	0	1	3	0	1	0	9
20		0	0	1	0	0	1	0	2
21		0	0	1	0	0	0	0	1
22		3	0	2	1	1	1	1	9
23		1	0	2	0	1	1	0	5

ردیف	مؤلفه‌هاي اصلي	مؤلفه‌هاي فرعي (واحد تحليل)							جمع كل
		سوم	چهارم			پنجم			
		فراواني	تاريخ	جغرافي	مدني	تاريخ	جغرافي	مدني	فراواني
24	فرسايش خاك و تهديد منابع طبيعي، جنگلها و مراتع	3	0	1	1	1	0	0	6
25	شور و اسيدي شدن خاك حاصلخيز	1	0	0	0	0	0	0	1
26	تخریب عرصه‌هاي طبيعي، كوه، جنگل و مراتع	1	3	2	2	0	0	0	11
27	افزايش تغيير کاربري اراضي مستعد كشاورزي	3	1	2	3	0	2	0	11
28	دفع نادرست فاضلابها و پس ماندهاي ناشي از آن	1	0	0	0	0	0	0	1
29	افزايش بلاياي طبيعي: سيل، زلزله، طوفان و... و	0	0	0	0	0	0	2	2
30	بارگزاريهاي زياد و بيش از توان اكلوژي زمين	3	1	1	3	0	0	0	9
31	ناهودی گونه‌های نادر و منحصر به فرد	1	1	0	0	1	1	0	4

ادامة جدول 5

ردیف	مؤلفه‌هاي اصلي	مؤلفه‌هاي فرعي (واحد تحليل)							جمع كل
		سوم	چهارم			پنجم			
		فراواني	تاريخ	جغرافي	مدني	تاريخ	جغرافي	مدني	فراواني
35	كاهش لايه اوزون	4	1	2	2	0	1	0	10
36	استفاده از وسايل نقلیه شخصی به جای عمومی	4	1	3	2	1	0	0	12
37	افزايش تاثيرات گلخانه‌اي منابع طبيعي	0	0	0	0	1	0	0	1
38	جنگل زدایی	3	3	0	0	2	1	0	9
39	افزايش جمعيت	5	0	2	3	0	2	2	14
40	افزايش باران‌هاي اسيدي	0	0	0	0	0	0	0	2
41	خطرات ناشی از دستکاري ژنتيكي	1	0	0	0	0	0	0	1
42	نابودي تدريجي گونه‌هاي نادر گياهي و جانوري	1	1	0	0	0	1	0	3
43	افزايش استفاده از سموم شيميايي، آفت‌كشها و... و	1	0	3	0	0	0	0	4
44	فعاليت آتشفشان‌ها	3	0	0	0	0	0	0	3
45	سوزاندن زياله و افزايش حجم زياله‌ها	2	0	1	0	0	1	0	4
46	افزايش ذرات معلق در هوا و جاروزدن و... و	4	0	4	1	0	0	0	9
47	نابودي تدريجي ذخاير ژنتيكي و مصرف بي‌رويه	0	1	2	0	0	0	0	3

ردیف	مؤلفه‌های اصلی	مؤلفه‌های فرعی (واحد تحلیل)							جمع کل
		سوم	چهارم			پنجم			
		فراوانی	تاریخ	جغرافی	مدنی	تاریخ	جغرافی	مدنی	فراوانی
	آن								
48		0	1	0	0	0	0	0	2
	افزایش جنگل‌ها، رزمایش‌ها و مانورهای نظامی	28	8	17	8	4	9	3	77
49	جمع کل	1	1	2	2	0	1	0	7
50	معدلات صوت زیست‌محیطی	4	1	3	2	0	0	0	10
51	سروصدای ناشی از حرکت هواپیما صدای بوق موتورسیکلت‌ها سروصدای ناشی از وسایل منزل، سیستم تهویه منازل، جاروبرقی و... صدای وسایل صوتی و تصویری: تلویزیون، رادیو.....	0	1	1	3	0	2	0	7
52		1	1	0	3	0	0	0	5
53	سروصدای ناشی از مشاغل ساختمانی، گاراژ داری‌ها، کارخانجات و... صنعتی شدن و استفاده نامناسب از دستگاه‌های صنعتی	2	1	4	2	0	2	1	12
54		3	1	3	2	0	0	0	9
55	وابستگی بیش از اندازه به وسایل ماشینی	3	1	3	3	0	4	0	14
	جمع کل	14	7	16	17	0	9	1	64

بحث و نتیجه‌گیری

توجه به معضلات زیست‌محیطی، به مثابه نمودی از رفتارهای نامطلوب اجتماعی، از مهمترین عوامل تحقق بخشیدن اهداف توسعه پایدار است، که محافظت از محیط‌زیست را در پی خواهد داشت. به این دلیل نه تنها آگاه‌کردن سازمان‌ها و نهاد‌های گوناگون از معضلات و آموزش‌محیطی امری ضروری است، بلکه توجه به آن در سازمان‌های آموزشی، به دلیل تأثیرات عمیق‌تر و مؤثرتر آن بفرراگیران خود، ضرورتی اخص قلمداد می‌شود. خصوصاً اگر شروع این آموزش در دوره ابتدایی باشد، زیرا در 7-12 سالگی دریافته‌های کودکان براساس امور و مطالبی است که به آنها آموزش داده می‌شود. مشخص است که این امر تأثیر خود را در ده‌های بعد یعنی کسب مسئولیت‌محیطی بالا در عرصه اجتماعی و عملی نشان می‌دهد.

بیرهوف (2001) پس از انجام دادن پژوهش‌های گسترده در زمینه شکل‌گیری رفتار مطلوب و نامطلوب محیطی، اظهار می‌کند که شروع آموزش زیست‌محیطی دوره ابتدایی است، زیرا در این سن رفتار کودکان تحت تأثیر عوامل اجتماعی و محیطی قرار می‌گیرد و آنها بر اثر آموزش مطالب و محتوای کتب درسی، به درجاتی از ضعف و قوت در احساس مسئولیت محیطی می‌رسند. علاوه بر آن او معتقد است مردم کشوری که از احساس مسئولیت‌محیطی بالاتر برخوردار باشند، این افکار را در آموزش و پرورش خود ترویج می‌دهند و بهترین وسیله ترویج، کتاب‌های درسی یا داستانی است. به این سبب کشورهای در آموزش و مدیریت محیطی و تحقق بخشیدن به اهداف توسعه پایدار، پیشی گرفته‌اند که در آموزش و پرورش کودکان آن کشورها به معضلات زیست‌محیطی توجه شده است. از پژوهش‌های بیرهوف (2001-1998) سه نکته استنباط می‌شود که مدنظر پژوهش حاضر است:

- 1- رفتار محیطی تابعی از مسئولیت زیست‌محیطی است.
- 2- آموزش‌محیطی و توجه به معضلات را باید از سال‌های نخستین زندگی در کودکان پرورش داد.

3- محتوای کتاب‌های درسی و داستانی کودکان به‌عنوان عظیم‌ترین و غنی‌ترین بخش ادبیات هر کشور، برای آموزش محیطی هستند.

در پژوهش حاضر، کلیه کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی از لحاظ توجه به معضلات زیست محیطی و مؤلفه‌های آن بررسی و تحلیل محتوا شد. براساس داده‌های حاصل از فرم تحلیل محتوا می‌توان نتیجه گرفت در بین کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی بیشترین توجه به معضلات زیست محیطی، به ترتیب در کتاب پایه چهارم، سوم و پنجم بوده است. یعنی بیشترین توجه در کتاب پایه چهارم و کمترین توجه در کتاب پایه پنجم ابتدایی به معضلات زیست محیطی شده است (جدول 4). از آنجایی که کتاب تعلیمات اجتماعی پایه پنجم در آخرین اولویت توجه قرار گرفته است پس از مقایسه این نتیجه با پژوهش حیدریان (1380) مبنی بر توجه زیاد کتاب تعلیمات اجتماعی پایه پنجم در بین کتاب‌های پایه پنجم به آموزش محیطی می‌توان گفت بقیه کتاب‌های پایه پنجم توجه کمتری به این مسأله داشته است.

علاوه بر آن مقایسه میزان توجه به هر معضل محیطی در کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی نشان می‌دهد که در زمینه معضلات زیست محیطی آب بیشترین توجه را کتاب تعلیمات اجتماعی پایه چهارم و کمترین توجه در پایه سوم، در زمینه معضلات زیست محیطی هوا بیشترین توجه در کتاب تعلیمات اجتماعی پایه چهارم و کمترین توجه در پایه پنجم، در زمینه معضلات زیست محیطی خاک بیشترین توجه در کتاب تعلیمات اجتماعی پایه چهارم و کمترین توجه در پایه پنجم و در زمینه معضلات زیست محیطی صوت بیشترین توجه در کتاب تعلیمات اجتماعی پایه چهارم و کمترین توجه در کتاب پایه پنجم بوده است. یعنی در زمینه چهار معضل آب، خاک، هوا و صوت در کتاب پایه چهارم بیشترین توجه به عمل آمده است (جدول 5).

همچنین در مقایسه میزان توجه کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی به مؤلفه‌های اصلی معضلات زیست محیطی به ترتیب به معضلات زیست محیطی آب، خاک، هوا و صوت بیشترین توجه شده است. یعنی

در کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی بیشترین توجه نسبت به معضلات زیست محیطی آب و کمترین توجه نسبت به معضلات زیست محیطی صوت شده است. و این مؤید پژوهش حکیمزاده و همکاران (1386) مبنی بر توجه نامتوازن کتاب‌های درسی نسبت به مؤلفه‌های متعدد آموزش محیطی است.

بررسی امتیاز و اولویت‌های مؤلفه‌های فرعی نشان می‌دهد که در بین واحدهای تحلیلی فرعی آب، اگرچه بیشترین توجه به فرسایش خاک و تهدید منابع طبیعی، افزایش جنگ‌ها، رزمایش‌ها و مانورهای نظامی، صید بی‌رویه آبزیان، افزایش مصرف سموم و آفتکش‌ها، آلوده شدن منابع طبیعی با پساب خام صنعتی و پساب‌ها، ضعف مدیریت و برنامه ریزی پایدار، نشت نفت در اقیانوس‌ها و ضعف عملی بشر در اجرای توسعه پایدار بوده است. آنچه نیاز به توجه ویژه دارد، این است که کتاب‌های تعلیمات اجتماعی توجه بسیار کمی به افزایش سطح آب دریاها یا ذوب شدن یخ‌ها، انتقال آب از حوضه‌ای به حوضه دیگر بدون مطالعه و نگرش ملی و اکولوژیک، ضعف بشر در مهار کامل منابع آب و ورود انواع مواد شوینده به آب داشته است. که با توجه به وضعیت اکولوژی کشور ما، لازم است در کتاب‌های درسی به این 4 مورد بیشتر توجه شود.

در زمینه اولویت‌های واحدهای تحلیلی فرعی خاک، بیشترین توجه به تخریب عرصه‌های طبیعی، کوه، جنگل و مراتع، افزایش تغییر کاربری اراضی مستعد کشاورزی، کاهش لایه اوزون، پخش زباله در گوشه و کنار محل کار و سکونت و بارگذاری‌های زیاد و بیش از توان اکولوژی زمین شده است. در حالیکه کمترین توجه به ورود انواع مواد شوینده به خاک، شور و اسیدی شدن خاک حاصلخیز، دفع نادرست فاضلاب‌ها و پس مانده‌های ناشی از آن، افزایش مصرف سموم دفع آفات، علف‌کش‌ها، افزایش بلایای طبیعی از جمله سیل، زلزله، طوفان و پس مانده‌های رادیواکتیو شده است. پس 6 مورد اخیر بازنگری کتاب‌های تعلیمات اجتماعی این دوره را ایجاب می‌کند.

اولویت‌های واحدهای تحلیلی فرعی هوا، مبین این نکته است که بیشترین توجه به افزایش ذرات معلق در هوا و جارو زدن، کاهش لایه اوزون، استفاده از وسایل

نقلیه شخصی به جای عمومی و افزایش جمعیت بوده است، در حالیکه کمترین توجه به افزایش جنگل‌ها، رزمایش‌ها و مانورهای نظامی، افزایش باران‌های اسیدی، خطرات ناشی از دستکاری ژنتیکی و افزایش تأثیرات گلخانه‌ای منابع طبیعی شده است. پس توجه به 4 مورد اخیر طی بازنگری کتاب‌های درسی لازمه آموزش محیطی است. در نهایت بررسی اولویت‌های تحلیل فرعی صوت نشان می‌دهد که بیشترین توجه به وابستگی بیش از اندازه به وسایل ماشینی، سرو صدای ناشی از مشاغل ساختمانی، گاراژ داری‌ها، کارخانجات و صدای بوق موتورسیکلت‌ها بوده در حالیکه کمترین توجه به صدای وسایل صوتی و تصویری از جمله تلویزیون، رادیو شده است. با توجه به وضعیت دنیای صنعتی و شیوع استفاده از این ابزار لازم است در برنامه درسی جدید به آنها توجهی خاص شود (جدول 5).

پیشنهاد‌های برخاسته از این پژوهش عبارت است:

1- کلاسهای آموزشی برای آموزگاران دوره ابتدایی، در ارتباط با نظریه‌های مطرح شده دربارهٔ معضلات زیست محیطی و مؤلفه‌های آن و چگونگی آموزش آن برگزار شود.

2- در این پژوهش لیستی از مؤلفه‌های معضلات زیست محیطی به همراه مؤلفه‌های محتوای کتاب‌های درسی تهیه شد که روایی آن نیز توسط متخصصان رشته‌های مختلف تأمین شد. با توجه به یافته‌های این پژوهش، پیشنهاد می‌شود دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی وزارت آموزش و پرورش درس‌هایی را بر مبنای این مؤلفه‌ها در برخی از کتاب‌های درسی دانش‌آموزان حذف یا اضافه کند.

3- از کتاب‌های قصه، داستان و تصاویر برای آموزش رفتار مطلوب اجتماعی به دانش‌آموزان دوره ابتدایی استفاده شود.

4- برنامه‌ریزی و تدوین دروس و کتاب‌های تکمیلی، داستانی، فیلم و تصویر مرتبط با معضلات زیست محیطی و مؤلفه‌های آن در دوره‌های پیش دبستانی و ابتدایی ضروری است.

5- آشنا کردن آموزگاران مدارس ابتدایی با معضلات زیست محیطی و ضرورت آموزش آن به دانش‌آموزان، با توجه به نقش آنها در آینده کشور، لازم و ضروری است.

ست.

6- با توجه به یافته‌های پژوهش به معضلات صوتی در کتابها بیشتر توجه شود.

منابع

- آذربایجانی، پ، (1383). چشم انداز جهانی محیط زیست، تهران، زیبا.
- بیرهوف، ه. و، (1384). رفتارهای اجتماعی مطلوب از دیدگاه روان شناسی اجتماعی، ترجمه رضوان صدقینژاد، تهران، گل آذین.
- بری، ج، (1380). محیط زیست و نظریه اجتماعی، ترجمه حسن پویان و نیره توکلی، تهران، زیبا.
- تقی زاده انصاری، م، (1383). حقوق محیط زیست در ایران، نخستین همایش حقوق محیط زیست ایران، تهران، برگ زیتون.
- حسینی نسب، د و دهقانی، م، (1387). تحلیل محتوای کتب تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی بر اساس مهارت های اجتماعی و بررسی دیدگاههای معلمان این دوره، فصلنامه تعلیم و تربیت، شماره 94.
- حکیم زاده، ر، عطاران، ع.ر.م، (1386). تحلیل محتوای کتب تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی با توجه به مسائل و مباحث روز جهانی در حوزه برنامه های درسی، مطالعات برنامه درسی، شماره 2، دوره 5، ص 27-54.
- حیدریان، غ، (1380). متدلوژی بهینه آموزش ملی و بین المللی محیط زیست، پایان نامه مهندسی محیط زیست، دانشگاه آزاد میبد.
- دبیری، م، (1385). آلودگی محیط زیست هوا- آب- خاک و صوت، ویرایش دوم، تهران، اتحاد.
- رمضانخانی، ب، (1386). محتوای کتابهای علوم تجربی دوره راهنمایی و آموزش حفظ محیط زیست.
- رهبرد، د، (1377). ارزیابی اثرات زیست محیطی، طرح پژوهشی. (چاپ نشده)، سازمان محیط زیست اصفهان.
- زمانی، ب.ع، (1385). بررسی کتب درسی به لحاظ روحیه تحقیق و تتبع و فرهنگ علم گرایی بر اساس روش تحلیل محتوا و با مطالعه تطبیقی دیگر کشورها، طرح پژوهشی، (چاپ نشده)، معاونت پژوهشی دانشگاه اصفهان.
- ساروخانی، ب، (1380). روشهای تحقیق در علوم اجتماعی، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

- سلیمانی، ح، (1379). بررسی برنامه محیط زیست سازمان ملل متحد (یونپ)، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته حقوق بین‌الملل، دانشگاه شهید بهشتی.
- شرفبیانی، ح.ر، (1374). تحلیل محتوای کتاب‌های تعلیمات اجتماعی سال اول و دوم راهنمایی از دیدگاه معلمان و مولفان، پایان نامه کارشناسی ارشد (چاپ نشده) دانشگاه علامه طباطبایی.
- صولتی‌اصل، پ، (1384). تحلیل و بررسی میزان انعکاس مفاهیم محیط‌زیست در کتاب‌های علوم تجربی دوره راهنمایی از دیدگاه دبیران شهر تهران، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته برنامه‌ریزی درسی (چاپ نشده) دانشگاه تبریز.
- عابدزاده، ح، (1371). متن کامل قانون اساسی، تهران، عابدزاده.
- عریضی، ح.ر و عابدی، ا، (1382). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی برحسب سازه انگیزه پیشرفت، مجله نوآوری‌های آموزشی، شماره 5، سال دوم.
- قاسمی، ن، (1384). حقوق کیفری محیط زیست، (مطالعه تطبیقی در حقوق ملی و بین‌المللی)، تهران، جمال الحق.
- قضاوی، م، (1385). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی به لحاظ توجه به معضلات زیست محیطی، طرح پژوهشی، (چاپ نشده)، سازمان آموزش و پرورش اصفهان.
- قضاوی، م، لیاقت‌دار، م.ج، عابدی، ا، (1388). تحلیل محتوای کتاب‌های علوم تجربی دوره ابتدایی از لحاظ توجه به معضلات زیست محیطی، فصلنامه تعلیم و تربیت، شماره 98.
- کیال، م و کیال، م، (1383). حقوق محیط زیست در منظر قانون اساسی، مجموعه مقالات نخستین همایش حقوق محیط زیست ایران، تهران، برگ زیتون.
- مخدوم، م، (1380). شالوده آمایش سرزمین، تهران، دانشگاه تهران.
- ملکی، ح، (1368). بررسی مقایسه‌ای برنامه تعلیمات اجتماعی مقطع ابتدایی در کشورهای ایران، استرالیا و آمریکا از نظر اصول و معیارهای

- سازماندهی تجربیات یادگیری، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت معلم تهران.
- ملکی، ح، (1373). *ارائه چارچوب نظری درخصوص سازماندهی محتوای برنامه‌درسی با تاکید بر برنامه‌درسی مطالعات اجتماعی*، پایان نامه دکتری تخصصی، دانشگاه تربیت معلم تهران.
- میلر، ج. ت، (1382). *زیستن در محیط زیست*، ترجمه مجید مخدوم، چاپ هشتم، تهران، دانشگاه تهران.
- نائل، م.ع، (1373). *انگیزش و سازمانها*، چاپ اول، اهواز، دانشگاه شهیدچمران.
- Bier Hoff, H.W, (2002). Just World, Social Responsibility and Helping Behavior. In M. Ross & D.T.M. Miller, (Eds.) *The Justice Motive in Everyday Life*, (pp. 189-203). New York, Cambridge University Press.
- Bier Hoff, H.W, (2001). Prosocial Behavior. In M.Hewstone & W. Stroebe, (Eds.) *Introduction to Social Psychology*, (3rd ed). Oxford, Blackwell.
- Bier Hoff, H.W, (2001). Responsibility and Altruism, The Role of Volunteerism. In A.E. Auhagn & H.W. Bier Hoff, (Eds.) *Responsibility-the Many Faces of a Phenoemenon*, (PP. 149-166). London, Rout ledge.
- Bier Hoff, H.W, (2002). *Prosaically Behavior Social Psychology Dress*, New York.
- Hastings, P.D, Zahn-Waxler,C, Robinson,J, Usher,B & Bridges, (2000). The Development of Concern for Others in Children With Behavior Problems, *Developmental Psychology*, 36. 531-546.
- Hinde , R.A, (2001). Responsibility, A Biological Perspective. In A.E. Auhagen & H.W.Bierhoff (Eds), *Responsibility the Many Faces of a Social Phenomenon*, (PP. 23-33). London, Rutledge.
- Hoffman,M.L, (2000). *Empathy and Moral Development, Implications for Caring and Justice*, Cambridge University Press.
- Hollenbeck, K & Tindal, G, (1996). Teaching Low Concepts Within Mainstreamed Middel School Social Studies Settings, *Diagnostique*, V 21,N 4,PP. 37-58.
- Hopper, j.R & Nielsen ,j.M, (1991). Recycling as Altruistic Behavioral Strategies to Expand Participation in a Community Recycling Program, *Environment and Behavior*, 23. 195-220.
- Hunecke, M, Blobaum, A, Matthias, E & Huger, R, (2001). Responsibility and Environment – Ecological Norm Orientation and External Factors in the Domain of Travel Mode Choice Behavior, *Environment and Behavior*, 33. 830 – 862.
- Lubberm & Liliyow,(2001). Solidarita L.Lubber, M.W & Lilly, [Solidarity From a Social-Psychological Point of View]. In H.W.Bierhoff & D.Fetchenhauer, (Eds.), *Solidaritat, Konflikt, Umwelt and Dritte Welt*

- [Solidarity, Conflict, environment, and Third World] , (pp. 273-291).
Opladen, Germany, Leske & Bud Rich.
- McClelland, D.C & Winter, D.G, (1969). *Motivation Economic Achievement*,
New York, Free Press.
- Miller, G.T, (1991). *Environmental Science, Sustaining The Earth*, (3rd end.)
Belmont, Wads Worth Publishing co.
- Miller, G.T, (1979). *Environmental Resource Management*, Wadworth
Pub.c.p.592.
- Miller, J.G, Bersoff, D.M & Harwood, R.I, (1990). Perceptions of Social
Responsibility in India and in the United States, Moral Imperatives or
Personal Decisions?, *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 33-
47.
- Oskamp, S, Harrington, M.J, Edwards, T.C, Sherwood, D.L, Okuda, S.M & Swanson,
D.C, (1991). Factors Influencing Household Recycling Behavior,
Environment and Behavior, 23, 494-519.
- Weiner, B, (2001). An Attribution Approach to Perceived Responsibility For
Transgressions, Extensions to Child Abuse, Punishment Goals and
Political Ideology. In A.E. A Hagen & H.W. Bierhoff , (Eds.), *Responsibility
the Many Faces of a Social Phenomenon*, (pp. 49-59.). London Rout Ledge.
- Weiner, (1980). A Cognitive, (Attribution)-Emotion-Action Model of Motivated
Behavior, An Analysis of Judgments of Help Giving, *Journal of Personality
and Social Psychology*, 39, 186-200.
- Weiner, (1995). *Judgments of Responsibility, A Foundation For a Theory of
Social Conduct*, New York, Guilford Press.